

A Arte Bizantina: Contexto, Arquitectura e Manifestacións Artísticas

1. Introducción: O Marco Histórico da Arte Bizantina

A arte bizantina é a prolongación, adaptación e transformación da arte romana en Oriente, coa súa capital en **Constantinopla** (antiga Bizancio, fundada por Constantino en 330 d.C.). Esténdese dende o século IV ata a caída de Constantinopla en 1453 a mans dos turcos otománs.

A súa esencia reside na fusión de tres elementos clave:

1. **Herdanza Clásica Grecorromana:** Na técnica e na persistencia de certos canons estéticos (persistencia do realismo, sobre todo na Primeira Idade de Ouro).
2. **Espiritualidade Cristiá:** A nova relixión como eixe temático e funcional absoluto.
3. **Influencias Orientais:** No uso de materiais suntuosos, a riqueza cromática e a tendencia á abstracción e o hieratismo.

O Estado bizantino era unha **teocracia** onde o emperador (o **Basileus**) era o vicario de Cristo na Terra. A arte, polo tanto, non é só estética; é un **instrumento de poder político, relixioso e de propaganda**, destinado a expresar a gloria imperial e a verdade dogmática.

Tres Grandes Etapas (Idades de Ouro)

O desenvolvemento artístico está dividido en tres fases, marcadas por momentos de esplendor e crises:

Etapas	Período	Contexto Histórico e Artístico	Manifestacións Clave
Primeira Idade de Ouro	Séculos VI - VIII	Século de Xustiniano (s. VI). Máxima expansión territorial e esplendor construtivo. Definición do modelo arquitectónico de cúpula sobre pechinas .	Santa Sofía (Constantinopla), San Vital (Ravena). Grandes mosaicos de Ravena .
Crise Iconoclasta	726-843	Prohibición das imaxes (iconoclastia) , baseada no Antigo Testamento e na condena da idolatría. A arte céntrase en decoracións non figurativas - (motivos vexetais, xeométricos e a cruz). Supuxo unha enorme destrución artística.	
Segunda Idade de Ouro	Séculos IX - XI	Triunfo da Ortodoxia (Restauración das imaxes en 843). Establécense os canons artísticos e iconográficos. Desenvolvemento da Igrexa de Cruz Grega Inscrita en Cadrado . Forte carga teolóxica.	Mosaicos do Mosteiro de Dafni (Grecia). Obras en Tesalónica .
Terceira Idade de Ouro (Paleólogos)	Séculos XIII - XV	Tras a toma polos cruzados (1204) e a recuperación de Constantinopla (1261). Renacemento Paleólogo: a arte faise máis iconas	Frescos de San Salvador de Cora (Chora) . Miniaturas e de maior

lítica, humana e dramática, preparando o terreo expresividade.
para a pintura renacentista italiana.

2. Architectura Bizantina: o dominio da cúpula

A arquitectura bizantina é o resultado da síntese entre a **tradición construtiva romana** (uso de bóvedas, ladrillo e materiais resistentes) e a **orientalización** do espazo (énfase no esplendor interior e no simbolismo teolóxico).

O gran logro desta arquitectura foi a creación dun sistema construtivo que permite cubrir espazos cadrados con cúpulas (formas circulares), xerando espazos de gran amplitude e significado trascendente.

2.1. Características Xerais e Significado

- **Dominio da Planta Centralizada:** A planta preferida é a **centralizada** ou a combinación de planta lonxitudinal (basilical) e centralizada (basílica cupulada). O espazo é unificado e o punto focal é o centro, non o eixo lonxitudinal (aínda que este exista).
- **Espazo Teolóxico (Simbolismo Cósmico):** O interior do templo é a **representación do cosmos**.
 - A **Cúpula** simboliza o **Ceo** ou a bóveda celeste, a morada de Deus (*Pantocrátor*).
 - O espazo cuadrangular debaixo da cúpula simboliza a **Terra** ou o mundo terreal.
 - A transición (pechinas) representa o tránsito do terrestre ao divino.
- **Contraste Exterior-Interior:** O **exterior** é intencionadamente **sobrio** e austero (feito con ladrillo, *opus testaceum*, e morteiro, con pouca decoración). O **interior**, en cambio, é de luxo supremo, revestido de mármore policromos e, fundamentalmente, **mosaicos de teselas de ouro** (que desmaterializan o muro e evocan a **Xerusalén Celestial**).

2.2. Materiais e Elementos Construtivos

Materiais:

- **Estrutura:** Abandono da *opus caementicium* (formigón) romana. Prefírese o uso de **ladrillo** (máis lixeiro e flexible ante os movementos sísmicos) e abundante **morteiro**, cuxa mestura é de grosor similar ao do ladrillo.
- **Revestimento Interior:** Uso de **mármore policromos** e **pórfiro** (mármore vermello imperial) nos zócolos. O uso de **mosaicos de ouro** é a marca distintiva.
- **Spolia**:** Continuo uso de **columnas e capiteles clásicos reutilizados** (*spolia*) traídos dende diversos puntos do Imperio (moito máis evidente en Santa Sofía).**

A Gran Achega Técnica: A Cúpula sobre Pechinas

O problema técnico de cubrir un espazo cadrado cunha cúpula esférica resólvese con dous sistemas:

1. **Trompas:** Nichos semicónicos colocados nas esquinas, típicos da arquitectura oriental anterior, pero de menor complexidade técnica.

2. **Pechinas (Achega Bizantina):** Son **catro triángulos esféricos** (ou cascos esféricos) que permiten unha transición suave e segura dende a base cadrada dos muros ata a base circular da cúpula. Este sistema reparte mellor o peso e permite cúpulas de maior diámetro e luminosidade.

Outros Elementos:

- **Capitel Bizantino:** Abandónase o capitel corintio en favor de novos tipos. O máis común é o **Capitel Truncopiramidal** (ou de *cimacio*), composto por dous corpos: un inferior (o da cesta) e un superior (o *cimacio* ou *pulvino*) decorado con labor de **trépano** (calado) que crea un efecto de encaixe ou cestería.
- **Disposición:** **Ábsida semicircular** orientada ao leste (saída do Sol). Presenza dun **nártex** (vestíbulo interior) e ás veces un **exonártex** (vestíbulo exterior).

2.3. Obras Arquitectónicas Destacadas

A. Basílica de Santa Sofía (Constantinopla)

Considerada a **obra cume da arquitectura bizantina** e un dos maiores fitos da historia da arquitectura universal.

- **Cronoloxía:** 532–537 d.C. (Primeira Idade de Ouro).
- **Patrocinador:** Emperador **Xustiniano I**.
- **Arquitectos:** **Antemio de Tralles** e **Isidoro de Mileto** (matemáticos e físicos, non construtores tradicionais).
- **Tipoloxía:** **Basílica Cupulada**. Combina a planta basilical (lonxitudinal, con naves) coa centralizada (cúpula).

Análise Estrutural Detallada:

1. **O Sistema da Cúpula:** A gran cúpula (de 31 m de diámetro e 55 m de altura) está sustentada por un complexo sistema de descargas de peso:
 - Catros **enormes piares** (pilares mestres) que sosteñen catro arcos de medio punto.
 - Entre estes arcos, insírense as catro **pechinas**, que transforman o cadrado no círculo da base.
2. **Expansión Espacial:** O espazo central é ampliado e soportado por dúas **semicúpulas** (media cúpula) a leste e oeste, que á súa vez descansan sobre arcos menores e **exedras** (nichos semicirculares) nos laterais. Este sistema piramidal de bóvedas permite unha nave central de inmensa diafanidade.
3. **O Milagre da Luz (Efecto Estético):** A cúpula posúe 40 **fiestras** na súa base (o *claristorio*). Cando a luz entra, anula a percepción da masa estrutural e dálle á cúpula un aspecto de lixeireza e de estar "suspendida no aire". Este efecto lumínico simboliza a **sabedoría divina** (*Sophia*) e a inmaterialidade.

Significado e Influencia:

- **Teoloxía:** A vasta cúpula central, coa súa base invisible polas pechinas e a inundación de luz, era a máxima **expresión do poder imperial e da sabedoría divina**.
- **Legado:** A súa concepción de espazo cuberto por cúpulas e abovedamento inspirou a arquitectura de todo o mundo ortodoxo, e o seu modelo foi adaptado pola arquitectura **islámica** (Exemplo: Mezquita Azul).

B. Obras en Ravena (Exemplos de Transición)

Ravena, capital do Imperio de Occidente e posteriormente do Exarcado Bizantino, é fundamental na Primeira Idade de Ouro:

- **Igrexa de San Vital (s. VI):**
 - **Tipoloxía:** **Planta octogonal** centralizada con cúpula.
 - **Estrutura:** Un corpo central rodeado por un **deambulatorio** e unha tribuna (*matroneum*).
 - **Importancia:** Alberga os mosaicos máis importantes de Xustiniano e Teodora, reflectindo a unión do poder político e relixioso.
- **San Apolinar Novo e San Apolinar in Classe (s. VI):** Son exemplos de **basílicas tradicionais** (tres naves) pero a súa rica decoración interior, xa co uso intensivo de mosaicos de **fondo dourado**, clasifícanas como arte bizantina.

C. Difusión e Legado

- **San Marcos de Venecia (s. XI):** Exemplo da difusión en Occidente. Planta de **cruz grega con cinco cúpulas**, demostrando a versatilidade do modelo bizantino.
- **Santa Sofía de Kiev (s. XI):** A súa construción demostra como Bizancio transmitiu non só a fe, senón tamén os seus canons artísticos ao mundo **eslavo** e ortodoxo.

3. Manifestacións Artísticas: Mosaico e Icona Bizantina.

As artes plásticas bizantinas son **totalmente dogmáticas e litúrxicas**. O seu obxectivo é transmitir a verdade revelada e crear unha atmosfera de culto que aproxime o crente ao divino.

3.1. O Mosaico Bizantino: A Luz Inmaterial

O mosaico, máis que a pintura mural, é o medio privilexiado para a decoración interior das grandes igrexas, especialmente dende a Primeira Idade de Ouro (Século VI).

Técnica e Materialidade (O luxo da Luz)

- **Técnica:** O mosaico consiste na unión de **teselas** (pequenas pezas cúbicas) que se insiren sobre unha capa de morteiro fresco.

- **Materialidade:**

- **Vidro e Ouro:** A característica máis distintiva é o uso de **teselas de ouro** (unha lámina de ouro fundida entre dúas capas de vidro transparente). Estas pezas non se colocan planas, senón lixeiramente **inclinadas**, de modo que reflicten a luz de xeito cambiante e vibrante.
- **Efecto Estético:** Este xogo de luz confírelle á superficie unha calidade de **luz sobrenatural e inmaterial**, desmaterializando o muro e creando un ambiente que evoca a **Xerusalén Celestial**.

Estilo: Hieratismo, Frontalidade e Fondo Dourado

O estilo mosaístico bizantino é estritamente canónico e oposto ao naturalismo clásico:

- **Frontalidade e Hieratismo:** As figuras son xeralmente representadas de **fronte** (agás os anxos e as figuras secundarias) e en posición **ríxida** e **inxesta** (*hieratismo*), como se estivesen a levitar. Os grandes ollos (ollar fixo) acentúan a conexión co divino.
- **Desmaterialización do Espazo:** Non existe a perspectiva. O **fondo dourado** (que substitúe o ceo azul e a paisaxe) anula o espazo e o tempo, colocando as figuras nun plano de **eternidade e atemporalidade**.
- **Liña e Cor:** O debuxo é **lineal**, con contornos ben marcados (precursor do *contorno escuro* medieval). A cor é rica, pero o volume e a sombra están simplificados.

Función: Dogmática e Propaganda Imperial

1. **Función Dogmática:** O mosaico é un **manual teolóxico visual**. Nas igrexas, a disposición das imaxes segue unha estrita xerarquía (a **iconografía jerárquica**):
 - **Cúpula:** Cristo Pantocrátor (Señor do universo).
 - **Pechinas e Bóvedas:** Anxos e apóstolos.
 - **Muros Inferiores:** Santos, mártires e escenas narrativas.
2. **Propaganda Imperial (Ravena):** Os mosaicos de **San Vital de Ravena** (Século VI) exemplifican a función política. Os paneis de **Xustiniano co seu séquito** e a **Emperatriz Teodora co seu séquito** flanquean o altar. Isto non é só un retrato; é unha **manifestación teocrática**, onde o Emperador e a Emperatriz son retratados coa **aureola**, situándose como vicarios de Cristo na Terra e lexitimando o seu poder.

3.2. O Icono Bizantino: A Imaxe Devocional

O Icono (*Eikón*, "imaxe") é unha pintura sobre táboa, a miúdo de dimensións reducidas, con finalidade estritamente devocional.

Características e a Crise Iconoclasta

- **Técnica:** Pintura ao **temple** (pigmentos mesturados con xema de ovo) sobre táboa de madeira, cunha capa de preparación (xeso). Tamén utiliza o **fondo dourado** para simbolizar o ambiente celestial.

- **Hieratismo Rixuroso:** O estilo é idéntico ao dos mosaicos (frontalidade, idealización, proporcións alongadas). O seu obxectivo non é a beleza física, senón a beleza espiritual.
- **Canon e Copia:** Os iconas debían seguir **modelos canónicos** (prototipos) fixos. O artista non buscaba a innovación, senón a **fidelidade ao modelo**, pois un cambio na representación podía implicar unha herexía.
- **Valor Teolóxico (Tras a Iconoclastia):** Despois do **Triunfo da Ortodoxia** (843), estableceuse que a veneración do Icona non se dirixe á madeira ou á pintura, senón ao **prototipo** (o personaxe sacro) que representa. O Icona é unha "**ventá cara ao divino**".

Iconografía Específica

- **Cristo Pantocrátor:** Adoita representarse sostendo o Libro dos Evanxeos e bendicindo.
- **Virxe Hodegetria:** "A que mostra o camiño". A Virxe sostén o Neno Xesús e, coa súa man libre, **sinala ao Neno**, indicando que El é a vía de salvación. (Un dos tipos máis antigos).
- **Virxe Eleousa:** "A da Tenrura". A Virxe e o Neno acoplan as súas fazulas, mostrando un xesto de amor maternal máis humano (Tercera Idade de Ouro).

3.3. Outras Manifestacións

- **Pintura ou Fresco Bizantino:** Utilizado para decorar espazos menos visibles. Na **Terceira Idade de Ouro** (Renacemento Paleólogo), vólvese máis **expresivo e dramático** (Exemplo: frescos de **San Salvador de Cora**), recuperando un certo volume; amosan unha maior plasticidade, movemento e dramatismo, especialmente nas escenas da Resurrección (*Anástase*)
- **Iluminación de Manuscritos: Miniaturas** sobre códices litúrxicos (Evanxeliarios). Os exemplares de luxo (como o **Evangeliario de Rossano**) usaban pergamiño tinguido de púrpura e texto en tinta de ouro ou prata e a **letra capital ornamentada**.
- **Marfil Bizantino:** Arte suntuaria e cortesá. Tallados en **dípticos** ou **trípticos**, caracterizados polo seu relevo delicado e a densidade narrativa de función devocional, e **cubertas de códices**. Caracterízase pola finura do relevo e a densidade narrativa (Exemplo: **Tríptico de Harbaville**, s. X)

4. Conclusión: Valoración Crítica e Legado

A arte bizantina é un sistema estético pechado e cohesionado que constitúe un pilar esencial da historia da arte universal, xa que:

1. **Conserva o Clasicismo:** Grazas a Bizancio, moitos elementos formais e técnicos da Antigüidade (sobre todo a helenística) foron conservados, influíndo posteriormente no Renacemento.

2. **Desenvolve unha Estética Trascendente:** Abandona o naturalismo romano e crea unha arte **simbólica**, onde a **luz (o ouro)** e o **hieratismo (a frontalidade)** son as claves para representar o mundo celeste e dogmático.
3. **Define o Mundo Ortodoxo:** A través do modelo da **basílica cupulada** e, sobre todo, do **icona**, define o gusto, os canons e a liturxia de todo o mundo eslavo (Rusia, Balcáns, Grecia), cuxa influencia perdurou ata a actualidade.
4. **Innovación Técnica:** A invención do sistema de **cúpula sobre pechinas** en Santa Sofía resolveu un dos maiores problemas da arquitectura: cubrir espazos amplos con formas circulares sobre bases cadradas.